

Mahdollisimman lyhyt odysseia

Kirjallisuudentutkija Pajari Räsänen kävi kanssani sähköpostikeskustelua metaforan käsitteestä. Esiin nousi ajatuksia käsitteen yksinkertaistavasta käytöstä ja metaforan antipoeettisuudesta, tulkinnan radikalisoimisesta ja toiseuden paradoksaalisesta kohtaamisesta tekstin äärellä.

Metafora ja metaforan käsite käytössä

Olet puhunut metaforasta tulkinnallisena oikotienä, jonka kautta on helppoa sivuuttaa asiat, joiden kohdalla olisi viisaampaa edetä hitaammin. Mikä on metaforan asema kielessä? Nimeääkö metaforan käsite jotain todella tapahtuvaa, siis onko metaforia olemassa?

”Totta kai metaforia on olemassa, itsekin käytän niitä koko ajan, tai sitten tulen niiden käyttämäksi. Halusin tai en. Viittaisin kuitenkin Paul Celanin sanoihin, joiden mukaan runossa jokainen trooppi ja jokainen metafora tahtoo tulla redusoiduksi *ad absurdum* – se mitä tämä käytännössä tarkoittaa ei ole yhteydestä täysin selvää, mutta antaa paljon ajattelemisen aihetta, itselleni aihetta 400-sivuiseen väitöskirjaan.

Perinteisesti metafora on joka tapauksessa kytketty tietoisuuteen, tietoiseen ja tarkoitukselliseen ’valehteluun’ jolla ei kuitenkaan ole tarkoitus huiputtaa kuulijaa vaan pikemminkin vedota ymmärrykseen tai luoda yhteisymmärrys jostakin asiasta – tietysti tätä viatonta valhetta voi käyttää myös väärin, esimerkiksi puutteellisen ymmärryksen peittämiseen. Samoin myös metaforan käsitettä voidaan käytetään peittämään tulkitsijan hämmennys tai laiskuus tehtävänsä edessä. Tai pelko, hiljaisen hetken kammo.”

Intentionaalisuus metaforan käytössä ei silti ilmeisesti ole yksiselitteistä hyödyntämistä tai hallintaa?

”Metafora on joka tapauksessa tietoisuuden korrelaatti. Joutua ’metaforan uhriksi’ on tämän vuoksi mielenkiintoinen tilanne: kuinka pitkälle meillä kuitenkin on taipumus uskoa retoriseen tai poeettiseen valheeseen?

Ja kuinka pitkälle voin tarkoituksiperilläni kontrolloida sanojeni kohtaloa metaforina tai ei-metaforina, etenkin kun kysymys ei ole ainoastaan minun tietoisuudestani? Se, mitä me kykenemme hallitsemaan, onkin kenties jotain muuta kuin itse kieli. Kieli on tässä tosin ongelmallinen sana monitulkintaisuudessaan: toisaalta on se päivän kieli jolla toimitamme kaikki asiamme, niin arkiset askareet kuin tieteen saavutukset, mutta toisaalta on se yöllinen mumina josta Maurice Blanchot kirjoittaa, neutraali ja persoonaton, kenen hyvänsä eikä kenenkään kieli.”

Liian helppo ylitys

Olet sanonut metaforan todellisuuden olevan ensisijaisesti metaforan käsitteen todellisuutta. Puhut ymmärtääkseni myös tulkinnasta, jossa tätä käsitettä käytetään kyseenalaisesti siltana aistisesta yliaistiseen.

”Aristoteles käyttää *Fysiikassa* konkreettiseen liikkeeseen viittaavaa verbiä *metaferein* ja johtaa siitä substantiivin *metafora* nimetäkseen juuri tämän käsitteellisen siirtämisen. Tällä tavalla tulkitessa kuitenkin unohtuu, että mitään ”konkreettista siirtämistä” ei koskaan ollutkaan ilman käsitteellistä toimintaa – tämä on Heideggerin esittämän metaforakäsitteen kritiikin ydin, jonka myös Maurice Merleau-Ponty hyväksyy ja toistaa eräässä muistiinpanossaan hyvin osuvasti: *le visible est pregnant de l’invisible*. Tätä on hyvin vaikea suomentaa osuvasti, koska *pregnant* -adjektiivi saa helposti jälleen liian metaforisen sävyn. ’Näkyvä on raskaana näkymättömästä’ kuulostaa kovasti Pyhän Hengen aikaansaannokselta.”

Ehkä metaforan nykytutkimuksessa tai sen tutkimuksessa yleensä on ongelmallista tuon kaltainen liian helppo erojen ja yhteyksien syntetisoiminen. Kärsiikö metaforan käsite inflaatiosta?

”On syytä kyseenalaistaa viime vuosikymmeninä saarnattu hurmoshenkinen riemusanoima metaforan kaikkialla-läsnäolosta ja kaikkivoipaisuudesta. Tuo innostus on saanut kirjaimellisesti uskonnollisävyisiä ilmaisuja. Metaforan käsitteellä onkin paitsi klassiset kreikkalais-roomalaiset myös kristilliset juurensa. Augustinuksen *De*

**”Runouden kohde tai
'vastaanottaja' on tuntematon
– pohjattoman tuntematon,
samalla sekä intiimisti läheinen
että äärettömän etäinen. Minun
nähdäkseni metafora on ainakin
tämän vuoksi runoudelle täysin
vieras ilmaisumuoto.”**

doctrina Christiana erottaa kristillisen henkisyuden juutalaisesta ruumiillisuudesta, ja kun tätä erottelua käytetään eksegetiikan alueella, kyse on tietenkin Sanan ruumiista ja hengestä eli kirjaimellisesta ja metaforisesta ymmärtämisestä.

Paavali puolestaan puhuu sydämen ympärileikkauksesta joka ei vaadi juutalaisten lihallista rituaalia; tässä kuitenkin helposti tulee sivuutettua se asia, että kristilliset käsitteet *peritomia* ja *circuncisio* ovat 'lihallisia' käännoiksi heprealaiselle termille *brit milah* joka alun perinkin on tarkoittanut sekä Jumalan ja yhteisön kanssa solmittua liittoa että sen näkyvää, rituaalista merkkiä, viitaten niin sanaan ja henkeen kuin lihaan ja kirjaimeenkin.”

Mainitsitkin, että juutalaisuus uskontona ja kulttuurina näyttää olevan vähemmän vastaanottavainen metafora-käsitteelle implikaatioineen, ja että monet metaforakriitikot kuten mainitsemasi Kafka, Celan, Benjamin, Buber, Levinas ja Derrida, ovat olleet juutalaisia.

Destruktio, leipä ja viini

Maria: Sain sen kuvan, että metafora-käsitteen kriittikissäsi on kyse heideggerilaisessa mielessä ymmäretystä destruktiosta, ja nimenomaan erään metafyy-sisen peruskäsitteen destruktiosta. Uskotko, että metaforan käsitteen voi tulkita uudelleen radikaalisti?

”Minulle se on aina aristoteelinen käsite, josta on laadittu ja voidaan vain laatia erilaisia variaatioita. Radikaalia voi ainakin hetkellisesti olla se melko banaali havainto, että metaforan voi näköjään määritellä vain metaforisesti – kunnes huomaamme, että koko käsitteelle on keskeistä tietty tarkoituksellinen mutta hyväntahtoisen 'valehtelun' tai uskottelun intentio.

Jos käsitys metaforasta tietoisuuden korrelaattina riisutaan, kaikesta tulee kohta metaforista – ja jos kaikesta tulee metaforista, ei mikään enää ole metaforista, kun mikään ei poikkea tavanomaisesta tai 'kirjaimellisesta'. Derrida on ilmaissut tämän taloudellisen kaksimielisesti Mallarmé-luennassaan ja 'La mythologie blanche'-es-

seessä: *plus de métaphore*. Eli kun metaforaa tarpeeksi 'lisätään' (*plus*), ei metaforaa 'enää' (*plus*) kohta olekaan.”

Mainitsitkin, että sinua kiinnostaa metaforan käsitteen saavuttamattoman kohteen ja sen määrittelyn sijaan se, mikä ei ole metaforista, vaikka siltä saattaa näyttää, ja metaforisuuden paradoksaalinen kieltäminen. Väitöskirjassasi viittaat useaan otteeseen leivän ja viinin mysteeriin, kuuluisaan antimetaforiseen teemaan, jonka sanoit ymmärtäväsi suhteessa runouteen ja sen 'henkeen' ja 'lihaan', hengitykseen ja kirjaimeen. Muuttuvatko leipä ja viini oikeasti Kristuksen ruumiiksi ja vereksi?

”Camerado,” kirjoittaa Walt Whitman, 'kun tartut tähän kirjaan tartut ihmiseen.' Hän myös kirjoittaa ilmasta ja hengittämisestä, verenkierrosta. Kun luen hänen 'Song of Myself' -runoan, enkö silloin hengitä samaa ilmaa kuin se joka ruokki hänen verenkiertoaan, samaa ilmaa jonka välityksellä hänen 'röyhtäistyt sanansa' pääsivät ilmoille, samaa ilmaa jota hän hengitti nuo sanat kirjoittaessaan ja epäilemättä ääneen lausuaan? Leivässä ja viinissä kysymys onkin jakamisesta, yhteisestä rajallisuudesta, ruumiillisuudesta, ehkä jopa 'maailman lihasta' josta Merleau-Ponty puhuu, näkyvän ja näkymättömän jakamisesta ja yhteisöllisyydestä.”

Ilmeisesti liian helpon ylityksen kritiikki on sovellettavissa myös transsubstantiaation ajatukseen?

”Sikäli kuin leipä ja viini ruokkivat myös Nasaretin miestä, ne tosiaan ovat hänen ruumiinsa ja verensä – eivät kuitenkaan kirjaimellisesti sen enempää kuin vertauskuvallisesti, ei siis metaforisesti, vaan kvasi-metonymisesti. Aivan kirjaimellisesti leipä ja viini ovat samaa ainetta kuin ihmisen liha ja veri, enkä nyt tarkoita kemiallista koostumusta vaan aineellisuutta ja ravintoa ylipäänsä.

Hänen hyvästinsä opetuslapsille on Ihmisen Pojan hyvästijättö ja syystäkin arvoituksellinen; niinpä tuon eleen merkityksen lopullinen lukkoon lyöminen – päätös siitä onko kyseessä 'kirjaimellinen' transsubstantiaatio vai pelkästään 'symbolinen' rituaali – on mielestäni vähintäänkin kyseenalaista.”

Tulkinnan avoimuus ja ulottuvuus

Oletan, että vastametaforisuus ei pelkisty teoreettiseksi spekuloinniksi, vaan tulkinnan ja ymmärryksen radikalisoimisella on oleellinen poliittis-eettinen ulottuvuus.

”Blanchot’n kirjallisuusajattelussa kirjallisuus on poliittista ja eettistä juuri siksi, ettei kirjallisuudella ole ’sanomaa’ tai ettei se välitä ’merkityksiä’. Kirjallisuus, runous on ikään kuin sanomasta ja informaatiosta, merkitysten välittämistä ja myös performatiivista puheakteista vapaa alue.”

Taiteessa ei ole kyse performatiiveista, jos kohta performansseista: taiteella ei ole säätävää auktoriteettia; tai jos onkin, tuo perustaminen tapahtuu aivan toisella tasolla. Runouden vaikutus on ennakoimaton; jos runoilija ’perustaa olemisen’ historiallisesti, niin tämä perustaminen voi olla vain itse tuon ennakoimattomuuden ja avoimuuden perustamista, ’vastauksen poissaoloa’ niin kuin Blanchot kirjoittaa; kenties alati avoimeksi jäävää valmiutta vastaanottaa vieras ja ennenkuulumaton palauttamatta sitä totunnaiseen ja tuttuun tavalla tai toisella.

Metafora on perinteisesti määritelty juuri vieraan ja oudon ymmärtämiseksi jonkin sellaisen kautta, joka on meille ennestään tuttua – vieraasta palataan tuttuun kiertotietä, joka on ikään kuin mahdollisimman lyhyt odysseia. Emmanuel Levinasin ’lempimetaforia’ on subjektiivisuuden odysseia, jossa palataan aina kotiin ja oman luokse, vastakohtana exodus tuntemattomaan, josta ei ole paluuta. Vastaavasti Paul Celan puhuu metaforasta tulkinnallisena välineenä joka antaa lukijan ’kurkistaa peiliin’, ilman että tarvitsisi mennä sen kauemmas, jättää taakse oman subjektiivisuuden kotoisaa turvaa.

Kenties runouden oleellinen mahdollisuus on paljastaa toisen ymmärtämisen perustava vaikeus, jonka ”metaforinen tulkinta” ohittaa?

”Metafora vaatii läsnäoloa tilanteessa. Runouden kohde tai ’vastaanottaja’ on tuntematon – pohjattoman tuntematon, samalla sekä intiimisti läheinen että äärettömän etäinen. Minun nähdäkseni metafora on ainakin tämän vuoksi runoudelle täysin vieras ilmaisumuoto – kuten se tosiaan muun muassa Celanin mukaan on! Celan painottaa nähdäkseni aivan toisenlaisia ennakkoehtoja runon tapahtumiselle tai ’kohtaamisen salaisuudelle’, kuten hän itse sanoo: radikaalia toiseutta, singularisuutta, ylittämätöntä etäisyyttä ’lähettäjän’ ja ’vastaanottajan’ välillä.

Tämä ei tarkoita itsensä korottamista runoilijanerona, vaan päin vastoin itsestä luopumista, eräänlaista ehdotonta lahjaa joka on kuitenkin samalla ’jälki’ jostakin mitä emme sellaisenaan voi koskaan tavoittaa – toisen aika, toisen paikka. Tämä ei ole sinänsä mitenkään käsittämätön mysteeri, vaan kysymys on hyvin yksinkertaisesti siitä etten voi koskaan jäännöksettä ’asettua toisen asemaan’, mennä toisen pään sisään. Kokonaan toinen on kokonaan toinen, ja tässä hyvin yksinkertaisessa mielessä kyllä ’käsittämätön’, ’haltuun ottamaton’ kuten taannoin oli muodikasta sanoa, hyvinkin ’mysteeri’. Sillä

joka muuta väittää täytyy olla hallussaan ylikuonnollisia kykyjä tai absoluuttinen tieto.”

Vieraudesta vieraantumisen kritiikkiin

Onko tulkintasi mukaan taide itsessään ymmärrettävissä eräänlaisena vastametaforisena destruktiona ja palauttamisena perustavampaan merkityksellisyyteen, tai kuten paremmin sanoit, merkityksettömyyteen?

”Taiteilijat oikeastaan palauttavat asioille ja esineille niihin kuuluvan vierauden, outouden, miksei myös romanttisen lumon – todellisuudelle suodaan, lahjoitetaan takaisin sille alunperin kuulunut outous, mikä on vieraudesta vieraantumisen kritiikkiä tai peruuttamista, purkamista. Ajattelen tässä kuuluisaa ’Heideggerin vasaraa’, romantikkoja kuten Novalis ja Wordsworth, Magrittea jonka mukaan hänen tauluissaan ’ei ole symboleja’ vaan ne päinvastoin riisuvat esineiltä niiden symboliarvon, sekä edelleen Blanchot’ta. Kenties jotakin päinvastaista metaforan liikkeelle?

Epäilemättä niin, mutta näitä liikekuvioita, kuvia ja vastakuvia tarkasteltaessa on syytä muistaa taideteosten luonne singulariteetteina, ainutkertaisina, ainutlaatuisina tapahtumina, jotka tapahtuvat aina uudelleen vain kerran – on syytä varautua aina vastakkaisiin liikkeisiin – ja kenties jopa antaa metaforalle mahdollisuus, niin loppuun kuluneelta ja väsyneeltä kuin tuo käsite nyt vaikuttaakin, ainakin mitä tulee runouteen.

Kirjallisuus ja tulkinnan radikalisoiminen ovat siis kenties lopulta suoraan yhteydessä myös elämämaailman ja yhteiskunnallisen ajattelun radikalisoimiseen?

”Demokratiaan kuuluu perustavana tietty kirjallisuuden ja taiteen ylipäätään periaatteellinen oikeus, radikaali ilmaisunvapaus: oikeus sanoa kaikki ja oikeus vaieta. Se on myös oikeus sanoa kaikki sanomatta mitään, välittämättä mitään sanomaa, tekemättä tykö mitään lukkoon lyötyjä tai lukkoon lyötäviä merkityksiä. Kirjallisuudella on myös oikeus pahaan ja vastuuttomuuteen.

Nämä oikeudet ovat samalla toki myös rajoituksia: kirjallisuudella ei ole performatiivisiin puheakteihin vaadittavaa auktoriteettia, vain oikeus arvaamattomuuden leikkiin. Viihde voi olla ennalta arvattavaa ja laskelmoitua, mutta sekään ei voi kirjallisena ilmaisuna jäännöksettä ohjelmoida vaikutuksiaan ja vastaanottoaan. Metafora haiskahtaa liikaa kommunikaation, retoriikan ja pedagogiikan välineeltä sopiakseen tällaiseen kirjallisuus- ja taidekäsitykseen, joka on toki yhtä haavoittuva kuin mikä tahansa yleistys. Metaforaa käytetään poliittisissa puheissa, mutta runoudelle metafora on perustavasti vieras.”

Räsänen, Pajari Counter-figures. An Essay on Antimetaphoric Resistance: Paul Celan’s Poetry and Poetics at the Limits of Figurality. Helsinki 2007.
Sähköinen versio (PDF) osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-4204-1>.